

УДК 726(477.411-751)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2026.3.16>**Зайцева Вікторія Олександрівна,**

доктор філософії з образотворчого мистецтва,

декоративного мистецтва, реставрації,

старший науковий співробітник

Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»

ORCID ID: 0000-0002-1032-0601

v.zaitseva@kplavra.kyiv.ua

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЦЕРКВИ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ АРХІТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСУ ДАЛЬНІХ ПЕЧЕР КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

Метою статті є розгляд окремих аспектів історії будівництва, особливостей планувальної структури, архітектурно-пластичного вирішення та художньо-декоративного опорядження церкви Різдва Богородиці Києво-Печерської лаври в контексті проведення відновлювальних та ремонтних робіт різних періодів. Методологічна основа дослідження ґрунтується на історико-генетичному, порівняльному, структурно-функціональному та іконографічному методах і підходах. Додатково застосований метод графічного аналізу.

Зосередження уваги на вивченні церкви Різдва Богородиці, як джерела інформації про розвиток культури та мистецтва певного періоду, актуалізує необхідність переосмислення та узагальнення попереднього практичного досвіду з дослідження та відновлення пам'ятки, виявлення обсягів і ціннісних критеріїв історичних нашарувань, оновлень, реставраційних втручань на всіх етапах історичного розвитку. У ході опрацювання низки архівних джерел висвітлено дані щодо змін та характеру мистецького оздоблення церкви – стінопису й іконостасу у період XVIII–XIX ст. (на сьогодні втраченого). Виявлено невідомі раніше відомості щодо результатів досліджень, проведених наприкінці XIX ст., які уточнюють окремі аспекти функціонального призначення та особливості об'ємно-планувальної структури храму.

Церква Різдва Богородиці відіграє важливу роль у формуванні архітектурного ансамблю, розміщеного на Дальнопечерному пагорбі нижньої території Києво-Печерської лаври. За період свого побутування будівля храму зазнала кількох періодів відновлювальних робіт, що були пов'язані не тільки з усуненням технічних недоліків, наслідками пожеж, бойових дій і стихійних лих, а й зміною мистецьких тенденцій та стилістичних уподобань. Суттєві трансформації торкнулися, в першу чергу, внутрішнього декоративного оздоблення церкви, які позначилися на мистецькому образі пам'ятки.

Ключові слова: церква Різдва Богородиці, Києво-Печерська лавра, монументальні розписи, іконостас, оновлення, історія реставрації.

Zaitseva Viktoriia. PAGES FROM THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION AND RESTORATION OF THE CHURCH OF THE NATIVITY OF THE VIRGIN OF THE ARCHITECTURAL COMPLEX OF THE DISTANT CAVES OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA

The purpose of the article is to consider certain aspects of the history of construction, features of the planning structure, architectural and plastic solution and artistic and decorative decoration of the Church of the Nativity of the Virgin of the Kyiv-Pechersk Lavra in the context of restoration and repair work of different periods. The methodological basis of the study is based on historical-genetic, comparative, structural-functional, and iconographic methods and approaches. Additionally, the method of graphic analysis was applied.

Focusing attention on the study of the Church of the Nativity of the Virgin as a source of information about the development of culture and art of a certain period, actualizes the need to rethink and generalize previous practical experience in the study and restoration of the monument, identifying the volumes and value criteria of historical layers, updates, restoration interventions at all stages of historical development. In the course of processing several of archival sources, data on changes and the nature of the artistic decoration of the church – monumental paintings and iconostasis in the period of the 18th–19th centuries (now lost) were highlighted. Previously unknown information was revealed regarding the results of research conducted at the end of the 19th century, which clarify certain aspects of the functional purpose and features of the spatial-planning structure of the temple.

The Church of the Nativity of the Virgin plays an important role in the formation of the architectural ensemble located on the Dalnopenchery Hill of the lower territory of the Kyiv-Pechersk Lavra. During its existence, the

temple underwent several periods of restoration work, which were associated not only with the elimination of technical shortcomings and the consequences of fires, hostilities, and natural disasters, but also with changes in artistic trends and stylistic preferences. However, significant transformations have affected the internal decoration of the church, thereby altering the monument's artistic image.

Key words: Church of the Nativity of the Virgin, Kyiv-Pechersk Lavra, monumental paintings, iconostasis, renovation, history of restoration.

Вступ. Гармонійно організована у природному ландшафті територія Києво-Печерської лаври складається з різних за розміром та просторовою структурою архітектурних комплексів, умовно розділених на Верхню та Нижню лаври. Нижня територія Печерського монастиря представлена двома архітектурними ансамблями, які історично сформувалися над головними святинами обителі, унікальними пам'ятками підземної архітектури – Ближніми (Антонієвими) та Дальніми (Феодосієвими) печерами. Композиційним центром комплексу будівель Дальніх печер Києво-Печерської лаври, навколо якого зводилися упродовж XVIII–XIX ст. інші монастирські споруди, є унікальний зразок української культової архітектури – церква Різдва Богородиці. На сьогодні питання дослідження і збереження церкви та її художньо-декоративного оздоблення є надзвичайно актуальним через часткову втрату автентичності внаслідок пізніх ремонтних та відновлювальних робіт, перебудов, оновлень на всіх етапах історичного розвитку пам'ятки.

Матеріали та методи. Коло досліджень і публікацій з вивчення архітектурно-мистецької спадщини Києво-Печерської лаври є достатньо широким. Роль церкви Різдва Богородиці у контексті формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври простежена у дослідженнях В. В. Вечерського, О. В. Сіткарьової. Детальна характеристика історії, художніх особливостей та меморіальної цінності церкви та інших споруд ансамблю Дальніх печер викладена у праці І. О. Анісімова. Останнім часом більше уваги почали приділяти дослідженню як втраченого художньо-декоративного оздоблення храму (А. Кондратюк, Я. Литвиненко), так і вивченню сучасних розписів в інтер'єрі церкви Різдва Богородиці (М. Бардік). Втім, питання історії й особливостей відновлення церкви не часто потрапляли до

поля зору дослідників та потребують додаткового вивчення.

Матеріалами для представленої розвідки слугували писемні документи, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України. З метою окреслення ретроспективи відновлювальних заходів, ремонтних робіт та переробок у період XVIII – початку XX ст. здійснено систематизацію та узагальнення наявного емпіричного матеріалу із застосуванням історико-генетичного, структурно-функціонального та іконографічного методів і підходів. Аналіз графічних джерел зі збірки Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» дозволив простежити основні трансформації мистецького образу церкви Різдва Богородиці як доміанти архітектурного ансамблю Дальніх печер Києво-Печерської лаври.

Результати. Церква Різдва Богородиці розташована на узвишші схилу Лаврського яру на території, так званого, найдавнішого «ветхого» монастиря, входячи до ареалу оборонних валів Різдяного бастіону, що прикривав територію Дальніх печер. Історія створення першого храму на цьому місці сягає сивої давнини. За часів першого ігумена Печерського Варлаама, при великому князі Ізяславі на високому пагорбі над Дальніми Феодосієвими печерами була побудована дерев'яна церква Успіння. Упродовж XI–XVII століття дерев'яні храми змінювали один одного на місці «багатьох зігнв-ших» [1, с. 297]. Згадку про перебудовану у 1635 році дерев'яну церкву зустрічаємо на відомому плані «Тератургіми» А. Кальнофойського (1638), де церква зображена дерев'яною з трьома банями (рис. 1). Ще одну реконструкцію храм зазнав до 1661 року, яку було зафіксовано на гравюрах Іллі (1661), І. Гізеля (1674) та плані І. Ушакова (1695). У цей період була побудована велика трибанна церква з галереєю

(опасанням) навколо всього об'єму, розміщена на високій, укріпленій деревом, терасі (Алфєрова Г. В., Харламов В. А., 1982).

Рис. 1. Зображення церкви Різдва Богородиці на Плані Дальніх печер 1638 року (видання КПЛ, КПЛ-ГР-15)

У 1696 році коштом племінника Івана Мазепи – київського козачого полковника Костянтина Мокієвського, на місці дерев'яної була збудована нова мурована церква, освячена в ім'я Різдва Богородиці [2, арк. 6]. Зведена в архітектурних формах доби бароко церква стала другою за висотою і значимістю будівлею архітектурного ансамблю Дальніх печер і головною домінантою у планувальній структурі його забудови. У другій половині XVIII ст. північний схил, на якому височіє церква, укріплено підпірною стіною з відкритою аркадою-галереєю та келіями для ченців. На заході від церкви у 1761 році постала вишукана двоярусна дзвіниця. З північного заходу, на нижній терасі схилу зведено будівлі для вищого духовництва, а з її південної й південно-східної сторін виник некрополь, у якому знайшли свій спочинок видатні особистості XVIII – початку XX століття (рис. 2).

Основу планувально-просторової організації будівлі складає тридільний трибаний мурований храм, ускладнений чотирма наріжними каплицями з невеличкими апсидами, увінчаними декоративними банями. Разом з основним об'ємом вони створили мальовничу семибанну композицію,

символізуючи сім дарів Святого Духа. Саме такою церква зображена на гравюрі Леонтія Тарасевича «Печера преподобного отця нашого Феодосія» (1703) (рис. 3.), що спростовує, поширену у науковому просторі, думку про прибудову каплиць у 1767 році [3, с. 1400]. Кожна з означених каплиць сполучена з основним об'ємом вхідним прорізом, утворюючи складну оригінальну у плані конфігурацію, що не має аналогів в Україні.

Рис. 2. С. Малютин, Нікон. Гравюра «План Києво-Печерської лаври з лабіринтами печер кінця XVIII ст.» 1821 р. (?), фрагмент. КПЛ-ГР-3931

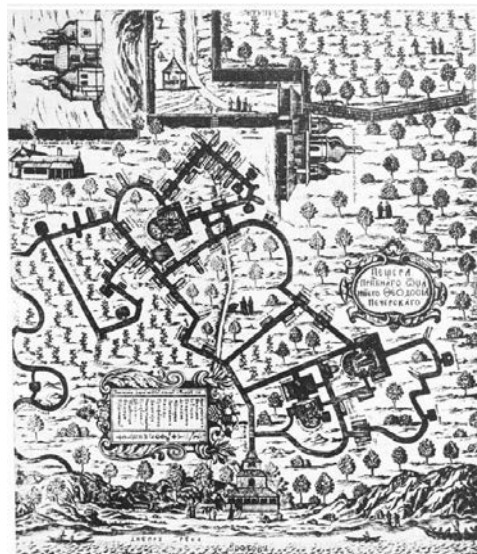

Рис. 3. Зображення церкви Різдва Богородиці на гравюрі «Печера преподобного отця нашого Феодосія», Л. Тарасевич. 1703 р.

Церква має чіткий пірамідальний силует, вирізняючись вишуканістю ліній і багатством пластики. Фасади декоровані по кутах прямокутними лопатками і завершені розвиненим карнизом складного профілю. Архітектурну

пластику збагачують видовжені аркові віконні прорізи, облямовані лиштвою та сандриками. Вхідні прорізи північного та південного фасадів вирішені у вигляді порталів, що акцентовані трикутними фронтонами. Головний – західний портал, декорований багатопрофільним обрамленням з півциркульним архівольтом, обабіч входу розміщені півколонки коринфського ордеру з канелюрами, що підтримують горизонтальну балку з карнизом та вінцеві стовпчики-завершення. У XIX ст. над входом до церкви у масивному обрамленні з трикутним сандриком було вміщено живописну композицію «Різдво Пресвятої Богородиці», вище між вікнами – зображення «Коронування Божої Матері» та Архангелів Михаїла і Гавриїла. На західному фасаді бічних каплиць містилися композиції з постаями преподобних Антонія і Феодосія, Св. Праведної Анни та сюжет «Зустріч Марії з Єлизаветою», виконані олійними фарбами [2, арк. 18] (на сьогодні втрачені).

Простір інтер'єра організований об'ємами віттаря, наоса та бабинця, розділених підпружними арками. Внутрішнє художнє оздоблення церкви оновлювалося неодноразово, що пояснюється не тільки згубною дією часу, а й зміною естетичних традицій та стилістичних уподобань. Первісний живопис, створений одразу після спорудження храму, був поновлений у 1752 році, про що свідчив напис, розміщений у північно-західному приділі: *«Обновилася ця церква всередині і ззовні поправкою, іконостасом, іконами, ризницею, верхи позолотою, дахом білим під залізом, переддвер'ям, малюванням, дзвін новий великий, перехід між печерами, заново келіями новими та іншими будовами при Всечесному архимандриті Луці, закінчено старанням і трудами ієросхимонаха Тимофія, блюстителя печери преподобного Феодосія, 1752 р. в місяці вересні завершилося»* [1, с. 390]. Поряд з написом розміщувався картуш з гербом фундатора храму полковника К. Мокієвського. Встановлений тоді ж новий іконостас, виконаний у стилі пізнього бароко, традиційно налічував п'ять ярусів. Іконостас був прикрашений

пишним різьбленням з позолотою та розмаїттям елементів ордерної системи – колонками, капітелями, фризами та масивним антаблементом. Основою декоративного різьблення стало використання гілки аканта. Пишність орнаментальних партій доповнювали квіти-розетки, соняхи та грона винограду – мотив, який широко застосовувався в українському мистецтві ще з початку XVII ст. Згідно з наявними архівними джерелами у намісному ряді обабіч царських врат містилися ікони у різьблених рамах з поясними зображеннями Ісуса Христа і Богородиці з Немовлям, образ Св. Іоанна Предтечі в повний зріст та храмова ікона «Різдво Пресвятої Богородиці». З обох боків ряд замикали північні та південні стулки дяконських дверей, прикрашені образами архангелів – Михаїла і Гавриїла. Вище розміщувалися «Тайна вечеря» та зображення дванадесятих свят в округлих картушах, що випинали з густого мережива орнаментального різьблення. Горішні ряди – апостольський з образом Спасителя на троні у супроводі Богородиці та Іоанна Хрестителя і 12-ма апостолами, зображеними на трьох дошках, та пророчий, який складався з п'яти округлих ікон, увінчував образ «Розп'яття» з Марією та Іоанном Богословом. У 1784 році окрасою віттарної огорожі стали срібні одвірки царських врат роботи майстра Григорія Чижевського. Ікони намісного ряду оздобили коштовними шатами з вінцями і коронами, що вирізнялися високою майстерністю виконання (рис. 4). Як і в Троїцькій надбрамній та Хрестовоздвиженській церквах Києво-Печерської лаври особливістю іконостасу церкви Різдва Богородиці було оформлення його зворотної сторони картинами на полотні, присвячених темі «Страстей Господніх» [2, арк. 11].

На жаль, яскравий зразок українського іконопису та сницарства середини XVIII ст. був безповоротно втрачений, окрім срібних царських врат, що були продані за кордон у 30-ті роки XX ст., а з 1973 року зберігаються в музейній колекції Артура і Розалінди Гілбертів у Лондоні [4].

Рис. 4. Фрагмент іконостасу церкви Різдва Богородиці. Світлина з колекції Національного художнього музею України

Не дійшов до наших днів і стінопис церкви Різдва Богородиці, виконаний у 1817 році київським художником І. Квятковським у стилі класицизм під час чергового оновлення інтер'єру [3, с. 1400]. Вже за 4 роки – у грудні 1821 року настінні розписи та живопис іконостасу були знову оновлені коштом наглядача Дальніх печер соборного старця ієромонаха Арсенія (Якушкіна) [5]. Проте, певне уявлення про характер розписів можна скласти за архівними документами, зокрема, церковними описами храму Різдва Богородиці, що відображають особливості архітектури, живопису, іконостасу та іншого начиння. За письмовими документами 1877 року у скуфії центрального куполу містився образ «Живоначальної Трійці», під вікнами були зображені вісім херувимів, а на площині вітрил – традиційні зображення Євангелістів, вписані у медальйони. На південній стіні вітваря розміщувалась композиція «Воскресіння Христове», на північній – «Зішестя Святого Духа». Північна та південна стіни передвітарного об'єму містили дві монументальні композиції з зображеннями «Преображення Господнього» та «Сходження Богородиці після представлення на небо». Серед інших зображень, які прикрасили

інтер'єр храму, в «Описі» зазначені образи Святителя Миколая Чудотворця (над південним вхідним прорізом), царя Давида та Св. Великомучениці Варвари (над північним входом), Св. апостола Андрія, що ставить хрест на Київських горах (над західними дверима) та інших шанованих святих [2].

З письмових джерел відомо, що упродовж XIX ст. на фасадах та в інтер'єрі церкви було здійснено декілька циклів відновлювальних робіт. Зокрема, масштабні роботи проводились у 1874–1879 рр., під час яких виконувалось опорядження фасадів, ремонт дерев'яних конструкцій і покрівлі бань, заміна віконних рам, а також благоустрій території. У 1890-х рр. здійснювались чергові заходи з відновлення стінопису та іконостасу, позолотні роботи та заміна чавунної підлоги на дерев'яну паркетну. Крім того, з міркувань захисту церкви, що стояла на високому пагорбі, потерпаючи від сильних вітрів, протягів та надмірної вологості, на всіх входах було вирішено влаштувати дерев'яні засклені тамбури.

Керуючись указом Св. Синоду, який забороняв перебудову, ремонт і реставрацію церковної архітектури без дозволу археологічного товариства, для надання висновку про можливість виконання зазначених робіт керівництвом Лаври був запрошений відомий знавець архітектури, член Київського церковно-археологічного товариства, професор і викладач церковної археології Київської духовної академії Петро Лашкар'єв (1834–1899). У 1890 році він провів ретельне натурне дослідження особливостей будівельної техніки та планувальної структури храму. З'ясував, що чотири об'єми по кутах будівлі являють собою щось, на кшталт, «надгробних каплиць-пам'ятників на кістках отців печерських». На цю думку його наштовхнув, виявлений під однією з каплиць, підземний простір, який був переповнений кістками та черепами. Єдиний хід до підземелля, що проходив з середини церкви через вузький прохід в товщі стіни, його планування та розташування дали підстави досліднику стверджувати, що «після свого спорудження для погребіння покійників воно служити

не могло». Отже, цей факт вчергове підтверджує одночасне зведення основного об'єму та наріжних каплиць церкви. Водночас П. Лашкар'єв зауважив, що «ці особливості в спорудженні церкви та її старовина не допускають ніяких переробок у муруванні, однак влаштування легких прибудов у вигляді дерев'яних зашкленних тамбурів при зовнішніх дверях церкви суттєво не змінять плану та фасадів будівлі» [6, арк. 196]. Пізніше – у 1896-97 рр., за проєктом архітектора В. І. Ніколаєва, дерев'яні вхідні тамбури замінили цегляними (рис. 4), а цокольну частину церкви обличкували гранітними плитами (майстер Пилип Іванов) [7, арк. 83].

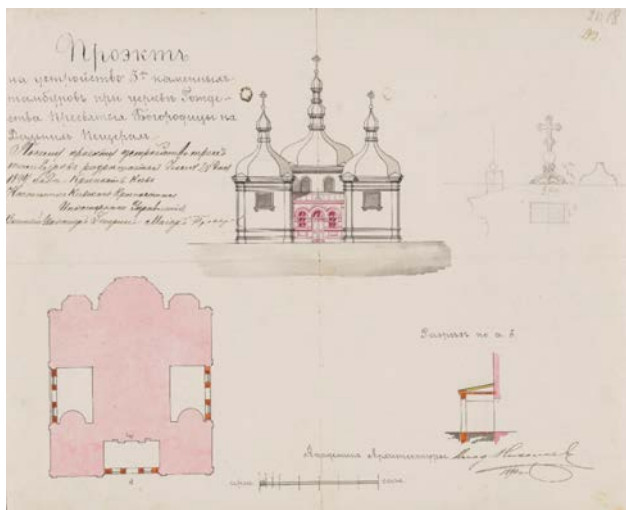

Рис. 5. План, фасад та розріз на будівництво 3-х кам'яних тамбурів при церкві Різдва Богородиці на Дальніх печерах Києво-Печерського монастиря. Проєкт. Архітектор В. Ніколаєв. 1894 р. КПЛ-ПЛ-90

На початку ХХ ст. планувалися чергові ремонтні роботи в інтер'єрі Різдобогородичної церкви, зокрема, й оновлення стінопису. Нові розписи мали виконувати вихованці лаврської іконописної школи під керівництвом досвідченого «знавця релігійно-церковного живопису» – художника І.І. Міщенко [7, арк. 311], що став останнім у плеяді наставників лаврського художнього закладу. Однак у липні 1914 року до Духовного собору лаври надійшов лист від імператорської археологічної комісії з пропозицією зберегти існуючий стінопис, зважаючи на його художній інтерес, та залишити недоторканим іконостас церкви. Крім того,

заборонялось покриття підлоги «метлахською плиткою», що «увійшла в моду останнім часом», та розширення церкви новими прибудовами, яке, ймовірно, передбачало здійснити лаврське керівництво. Навпаки, члени комісії виявили бажання демонтувати, прибудовані у 1890-х рр., тамбури [8].

У відповідь на лист археологічної комісії Лаврський Духовний собор повідомив, що через події, пов'язані з початком Першої світової війни, жодних робіт з ремонту Дальньопечерної Різдобогородичної церкви здійснюватися не будуть. Більшість вихованців іконописної школи було мобілізовано. Зрештою керівництво Лаври було змушено відмовити І.І. Міщенко у роботі над розписами, а школу закрити [9, с. 104].

З тих пір церква використовувалася не за своїм призначенням. У період існування на території Києво-Печерської Лаври Музейного містечка в будівлі церкви розміщувався архів та зберігалися фонди музею. Після знищення пожежею внутрішнього оздоблення церкви Різдва Богородиці під час Другої світової війни приміщення храму орендувалося міжобласною базою збуту «Головкооплектехсировина» як склад лікарських рослин [10, арк. 21].

У 1965–1970 роках Республіканськими спеціальними науково-реставраційними виробничими майстернями Держбуду УРСР (РСНРВМ) за проєктом і під керівництвом архітектора І. І. Макушенка була проведена реставрація пам'ятки. Вхідні тамбури, прибудовані наприкінці ХІХ ст., були демонтовані, а портали входів відновлені в їх первісних архітектурних формах. Також виконано ремонт основних конструкцій будівлі, позолоту бань, маківок, вінцевих хрестів та опорядження фасадів. У 1968 році фрагменти розписів, що збереглися в інтер'єрі пам'ятки після пожежі, були розчищені і законсервовані художниками-реставраторами РСНРВМ [11, с. 22].

Постановою Ради Міністрів УРСР від 31.05.1988 року будівлю церкви Різдва Богородиці передали у безоплатне користування Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі з поверненням їй функцій первісного призначення. У 1999–2000 роках на пожертвування

сім'ї Анатолія та Ігоря Ткаченків внутрішній простір храму був наново розписаний в техніці олійного живопису. В інтер'єрі був встановлений новий двоярусний іконостас. Однак, вже у 2017 році під час виконання комплексних ремонтно-реставраційних заходів храм отримав нове художнє оформлення, виконане, на наш погляд, у стилістиці, не властивій його архітектурному образу.

Висновки. Церква Різдва Богородиці відіграє важливу роль у формуванні архітектурного ансамблю, розміщеного на Далекопечерному пагорбі нижньої території Києво-Печерської лаври. За період свого побутування будівля храму зазнала кілька

циклів відновлювальних робіт, що охоплюють період XVIII – початку XX століття, і були пов'язані не тільки з усуненням технічних недоліків, наслідками пожеж, бойових дій і стихійних лих, а й зміною мистецьких тенденцій та стилістичних уподобань. Суттєві трансформації торкнулися внутрішнього декоративного оздоблення церкви, зокрема: у 1752, 1784, 1817–1821, 1874–1879, 1890 та 1999–2000 роках, що вплинули на мистецький образ пам'ятки. Питання, пов'язані з новим художнім оформленням інтер'єрів, виконаним у 2017 році, та проблематика сучасного стану пам'ятки окреслюють перспективи подальших розвідок.

Література:

1. Болховітінов Є. Вибрані праці з історії Києва / упор. Т. Ананьєва. Київ : «Либідь»-«Іса», 1995. 485 с.
2. Главная опись ризницы церковей Дальних пещер. 1877 р. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 2 заг. Спр. 296. 83 арк.
3. Дарманський П., Корнєєва В., Трегубова Т., Шиденко В. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1696. *Звід пам'яток історії та культури України*. Енциклопедичне видання / відп. ред. П. Тронько та ін. Київ. 2011. Кн. I, Ч. 3. С. 1217–2197.
4. Hall Alla T. The royal gates from the Pechersk Lavra: The evolution of the Kievan Baroque and Rococo: Ph.D thesis, University of Southern California. 1984. URL: <https://digitallibrary.usc.edu/Share/c2ebmxt506qjwgx4u3us056p065020o6>
5. О раскрашении при Дальних пещерах Рождествобогородичной внутри церкви коштом блюстителя. 1821 р. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 1507. 7 арк.
6. О ремонте церковей на Дальних пещерах. 1865–1892 рр. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 2 заг. Спр. 251. 255 арк.
7. О ремонте церковей, зданий и дренажных работах на Дальних пещерах. 1892–1918 рр. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф. 128. Оп. 2 заг. Спр. 371. 346 арк.
8. «Предложение императорской археологической комиссии о необходимости охраны археологических памятников при производстве реставрационных работ...» 1914 р. ЦДІАК України (Центр. держ. істор. архів України), Ф.128. Оп. 2 заг. Спр. 460. 3 арк.
9. Шиденко В.А. *Вибрані праці з історії Києво-Печерської лаври*. Київ: НКПІКЗ, Фенікс, 2008. 256 с.
10. Матеріали з питань відновлення Київського державного заповідника-музею «Києво-Печерська лавра». 1954 р. *НЗ КПЛ* (Нац. заповідник «Києво-Печерська лавра»), КПЛ–А–1214.
11. З історії української реставрації. *Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України»* / за ред. В. Тимофійенка. Київ: «Українознавство», 1996. 279 с.

References:

1. Bolkhovitinov, Ye. (1995). *Vybrani pratsi z istorii Kyieva [Selected works on the history of Kyiv]* Kyiv: «Lybid'»-«Isa» [in Ukrainian].
2. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1877). Form 128, register 2 general, case 296 [in Russian].
3. Darmans'kyj, P., Kornieieva, V., Trehubova, T., Shydenko, V. (2011). *Tserkva Rizdva Presviatoi Bohorodytsi 1696. [Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary, 1696], Zvid pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy*. Kyiv. Kn. I, Ch. 3. [in Ukrainian].
4. Hall, Alla T. (1984) *The royal gates from the Pechersk Lavra: The evolution of the Kievan Baroque and Rococo*. [Ph.D thesis, University of Southern California] [in English].
5. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1821). Form 128, register 1 general, case 1507 [in Russian].
6. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1865–1892). Form 128, register 2 general, case 251 [in Russian].

7. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1892–1918). Form 128, register 2 general, case 371 [in Russian].
8. The Central State Historical Archives of Ukraine. (1914). Form 128, register 2 general, case 460 [in Russian].
9. Shydenko, V.A. (2008). *Vybrani pratsi z istorii Kyievo-Pechers'koi lavry* [Selected works on the history of the Kyiv Pechersk Lavra]. Kyiv: NKPIKZ, Feniks [in Ukrainian].
10. The National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra» (1954), KPL–A–1214 [in Russian].
11. Z istorii ukrains'koi restavratsii [From the history of the Ukrainian restoration]. *Dodatok do schorichnyka «Arkhitekturna spadschyna Ukrainy»*. Kyiv: «Ukrainoznavstvo», 1996 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)